

צדקה לרמאים

עופר שוורץ

שאינן חטא במה שלא נותנים צדקה לרמאי, בהמשך הגמרא שם:

רבי חנינא הוה ההוא עניא דהוה רגיל לשדורי ליה ארבעה זוזי כל מעלי שבתא יומא חד שדרינהו ניהליה ביד דביתהו אתאי אמרה ליה לא צריך מאי חזית שמעי דהוה קאמרי ליה במה אתה סועד בטלי כסף או בטלי זהב אמר היינו דאמר רבי אלעזר בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום שנאמר (דברים טו, ט) וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא.

והגמרא בבבא בתרא ט: דנה במקרים שיש לבדוק את העני ובמקרים שאין לבדוק כי המציאות מוכיחה שהוא עני:

אמר רב הונא בודקין למזונות ואין בודקין לכסות אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא אב"א סברא האי קא מבזי והאי לא קא מבזי אי בעית אימא קרא (ישעיהו נח, ז) הלא פרוש לרעב לחמך בשי"ן כתיב פרוש והדר הב ליה והתם כתיב (ישעיהו נח, ז) כי תראה ערום וכסיתו כי תראה לאלתר ורב יהודה אמר בודקין לכסות ואין בודקין למזונות אי בעית אימא סברא ואי בעית אימא קרא אי בעית אימא סברא האי

במאמר זה נרצה לדון בתופעה של רמאים המבקשים צדקה. והנה מצוות הצדקה שבתורה ורגש הרחמים הטבוע בכל אדם מאיצים בנו לתרום צדקה לכל דורש. אולם לדאבון הלב ישנם כאלו אשר אינם עומדים בגדר עני שהודיעונו תז"ל ואפילו גדרם רב למעלה מזה ומבקשים צדקה ולוקחים כפי שידם משגת. נרצה במאמר זה לדון בתופעה זו ולמצוא לה התייחסות ראויה.

סוגיות הגמרא

בגמרא כתובות סח. נאמר כך:

רבי אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי ליה לאחוריה וממצי נפשיה לבי עני ומצלי עיניה מרמאי.

מגמרא זו משמע שאדם הנותן צדקה לרמאי אין בזה מצווה כלל וכלל ולכן יש להמנע מכך שהרי רבי אבא משתדל היה שלא יקחו רמאים את צדקתו.

וכן רבי חנינא ניחם את אשתו בכך

קמצערא ליה והאי לא קמצערא ליה אי בעית אימא קרא הכא כתיב הלא פרום לרעב לחמך פרום לאלתר וכדקרינן והתם כתיב כי תראה ערום וכסיתו כשיראה לך תניא כוותיה דרב יהודה אמר כסוני בודקין אחריו פרנסוני אין בודקין

וכן בהמשך הגמרא שם משמע שאין מקבלים שכר כלשהו על צדקה לרמאים:

ואמר רבי יצחק מאי דכתיב (משלי כא, כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד משום דרודף צדקה ימצא צדקה אלא לומר לך כל הרודף אחר צדקה הקדוש ברוך הוא ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה רב נחמן בר יצחק אמר הקדוש ברוך הוא ממציא לו בני אדם המהוגנים לעשות להן צדקה כדי לקבל עליהם שכרו לאפוקי מאי לאפוקי מדדרש רבה דדרש רבה מאי דכתיב (ירמיהו יח, כג) ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם אמר ירמיה לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם [אפילו] בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה לפניך הכשילים בבני אדם שאינן מהוגנין כדי שלא יקבלו עליהן שכר.

נתינה מחמת הספק / הרווח בכך שיש רמאים למרות האמור לעיל, במצבים רבים עומד לפני התורם אדם שעניינו לא ידוע והמציאות אינה מוכיחה עליו והתורם עומד נבוך לפניו. ובמאירי על כתובות (סח.) כתב:

ומכל מקום לא יהא אדם פוטר עצמו במחשבה זו עד שידע הדבר בבירור הרי אמרו כל המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובר ע"ז².

משמע שיש להזהר מאוד בזה שלא לדון אדם כרמאי שהרי בזה יכול אדם לפטור עצמו מלתת צדקה אפי' במקרים אמיתיים. ויתר על כן בנמוק"י ב"ב ט. הביא בשם הרמ"ה:

כתב הרמ"ה ז"ל הא דאינו מקבל שכר, היינו דוקא במי שיודע בו שאינו הגון, אבל אם אינו מכירו ואפשר שהוא הגון, שכר יש לו, שהרי לשם מצוה מתכוין, ועוד אי לא תימא הכי אתה נועל דלת בפני כמה מהוגנים במקום שאינם ניכרים, ומעשה דרבי (בבא

1. מאידך במקום אחר מובא שגדר גמילות חסד הוא לעשות חסד לכל אדם במדרש קהלת פרק ז': "כתיב ושמואל מת וסמוך לו ואיש במעון ומעשהו בכרמל אמר הקב"ה הכל צוחין וטופחין על מיתחו של צדיק והרשע הזה יושב ועושה מרוחין אמר רבי יהודה ללמדך שכל הכופר בגמילות חסד כאילו כופר בעיקר. אבל דהע"ה מה היה עושה היה גומל חסד לכל אומר כן אפילו הורג או נהרג רודף או נרדף גומל אני לו חסד כמו לצדיק. הה"ד ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לך כי גמל עלי".

2. בשו"ת עשה לך רב (חלק ט' סי' ט"ז): "עוד שאלת האם מה שמקילין העולם ע"י שיתכן שאיננו עני אלא רמאי, עפ"י דין הוא, או שהוי ספיקא דאורייתא. דבר זה שקול הוא עד מאד וצריך מחשבה מרובה ואחראית..." עיי"ש.

שהוא שנארער בלע"ז מקבץ נדבות ולא יוכל לשדך את בניו וכיוצא בו, גם כי לפעמים החוקרים לא יכירו ויאמרו על מי שאין לו שיש לו ולהיפוך כי הרמאים מלומדים ברמאות וממילא יגידו השקרים כדי לקבל התעודה וילקו העניינים הנצרכים, ומלבד שכשכבר נותנים התעודה הם מציינים הדרגה שהמקבץ הוא, ולפי הסימן על התעודה אנשי העיר נותנין לו, נמצא מקפחים לו שבלאו הכי הי' הנותן מצא חן ונתן לו יותר ועוד כמה קושיים. וזה לפענ"ד שלא ביושר וכבר כתבתי בזה תשובה והיא נדפסה בשו"ת משנ"ה מהר"ת ח"ג סי' קע"ג שציינתי לגמ' כתובות ס"ח דאמר ר' אלעזר בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום ולא אמרו להפסיק מלידת צדקה בשביל הרמאין או לעשות להם בדיקת הושט, אלא אמרו בואו ונחזיק להם טובה.

נראה להעמיס בכוננת ה'משנה הלכות' שהמציאות של רמאים היא מבורכת בכך שהיא מצילה את 'עדת התורמים' מעבירה של התעלמות מן העני'. כלומר, כיון ש'עדת התורמים' לעיתים מתעלמת מעניינים אמיתיים ויש בזה חטא, טוב שיהיו גם ב'עדת הנתרמים' כמה רמאים כדי שיהא איזון בדבר. ולכן אין ל'עדת התורמים' לבדוק בכל עני ועני כדי שלא יהא רמאי עד שלא יתקנו גם את עצמם דהיינו שלא יתעלמו ויתנו לכל עני. ומכאן, שכל עוד

בתרא ח.) מסייע לן דהדר אמר יכנסו הכל עכ"ל.

משמע מדבריו שבמצבי ספק ואדם מתכוון לשם מצווה, יש לו בזה שכר³ או מצד כוונתו או מצד השיקול הכולל שנתנית צדקה בלי סינון תועיל בסופו של דבר גם לעני אמיתי שלא היה עובר את הסינון.

ויתר על כן כתב בשו"ת משנה הלכות (חלק ט"ז שאלה ס"ח):

בדבר אשר הנהיגו בכמה עירות שמי שהולך לקבץ צדקה צריך לעבור בדיקה לפני רב העיר, או איזה ועד העיר, אם הוא עני אמיתי או רק לשליש ולרביע, או שקרן, ואם ימצאו לפי דעתם אמת יקבל תעודת כשר עם צילום על התעודה שלא ימיר אותה ולא יחליפנה, לזמן מוגבל, ואח"כ יוכל לקבץ נדבות לעצמו או לאחרים, ובאם לא יעמיד עצמו לפני הביקורת לא יתנו לו לקבץ ולא יניחו לו לקבץ נדבות, והעניינים צועקים חמס ובזיון שזה להם בזיון לעמוד לפני מי שהוא ולהביא צילום שלו, שמלבד הכסף יש בזה בזיון גדול שישאר בלשכת הצדקה הצילום של ב"א זה שהולך לקבץ נדבות והיו גם בניו לבושה כמובן. וחמס הטרחה יתירה וביטול זמן שלהם, ולפעמים ילך כמה פעמים ביום אחד או כמה ימים זה אחר זה עד שימצא את האיש הממונה על זה או את הרב, ואחר שכבר מצאו יקח זמן עד שיברר על המקומות שיתן העני לו לשאול עליו והעני מתבייש גם בזה שישאלו עליו ויתודע

3. נשוב לדון בכך בהמשך ונרצה לומר שיש לו שכר כוונה אך לא שכר מעשה.

שהביא בשם היש"ש שאם נתפס אחד בידי עכו"ם, ופדאו חברו בממון, צריך לשלם רק כדי דמיו ולא יותר, עיי"ש. וכתב המחנה אפרים (הלכות עבדים סימן ג) שאם אמר הנתפס שאין לו ממון ופדאו אחר לשם מצוה, ואח"כ נתברר שיש לו ממון, פטור מלשלם, והביא ראיה מדברי הרמב"ם⁴ (פ"ח מהלכות עבדים הט"ו)...דטעה בדבר מצוה ועשה מצוה הוי מצוה, עיי"ש היטב ולפי זה אתי שפיר דברי הגה"ח שליט"א, כיון דגם כאן, היה טועה בדבר מצוה ועשה מצוה, כי חשיב דלית ליה זווי להנתפס לפדות עצמו, ונחשב שפיר שעשה מצוה כנ"ל, ונמצא דאם יקח חזרה המעות מהנתפס הוי כאילו ממאן בהמצוה ומוכרה. הנה לכאורה גם בענייננו כך, שחשב לעשות מצוה, שחשב שהמקבל היה עני, וקיים בכך מצוה...אך יש לחלק בין הנושאים דדברי המחנה אפרים אמורים באופן של פדיון שבויים, שהוא בסכנת נפשות ממש, ובה נפש הישראלית משתוקקת לפדותו ולהוציא מידם, הגם שהשבוי יש לו משלו ולא רוצה לבזבז ממנו. משא"כ בענייננו שאין כאן סכנת נפשות. ועוד, שאם נפסוק שעני המתחזה פטור מלהחזיר, ועשיר המתחזה לעני פטור מלשלם, עלול הדבר לגרום מצבים של הרבה מרמה מצד גנבים וחולים, ולא דומה לפדיון שבויים שלא שכית.

ש'עדת התורמים' אינה שלמה בזה דהיינו שמתעלמת לפעמים מעניינים יש להעלים עין מכך שישנם גם כמה רמאים בין 'עדת הנתרמים'. ויש להדגיש כאן שאע"פ שלימדנו זכות על הרמאים, הרי שאוי לו מי שמתרים צדקה שלא כהוגן שהרי אמרו חז"ל ש"המקבל צדקה ואין צריך לכך סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך".

האם הרמאי חייב בהחזר הצדקה יש עוד לדון ברמאי שחזר בתשובה ונפשו בשאלתו להחזיר את הצדקה שלקח ברמאות. וכן בתורם שגילה שהמקבל רמאי ותובע אותו להשיב לו כספו.

בספר חשוקי חמד (ב"ק טז:): דן בזה וכה דבריו:

מעשה בראובן שהגיע לפניו אחד שהיה נראה כעני, וביקש שיתן לו צדקה לצורך דחוף. ראובן נתן לו צדקה מכספי המעשר שהיו ברשותו, ואח"כ נתברר שהלה היה נוכל, והוא לא היה עני כי אם עשיר...אלא שיעוין בש"ך (חו"מ סימן רסד סק"ה)

4. עבד שנשבה אם נתייאש ממנו רבו ראשון כל הפודה אותו לשם עבד ישתעבד בו והרי הוא שלו. ואם פדהו לשם בן חורין הרי זה בן חורין. ואם לא נתייאש ממנו רבו ראשון הפודה אותו לשם עבד נוטל פדיונו מרבו וחוזר לרבו ואם פדהו לשם ב"ח חוזר לרבו הראשון בלא כלום: כס"מ: דלשם ב"ח פדאו הרי הפקיר דמיו [מחמת מצוות הפדייה] והיאך יעלה על הדעת שיטול פדיונו מרבו ראשון.

מדברי החשוקי חמד עולה:

שמה תתרבה המרמה בעולם אפשר להורות לרמאי לתת לעני אחר ולא להשיב לתורם.

(א) כיון שהנותן שסבר שהעני הוא אמיתי קיים בזה מצווה (וכן משמע בנמוק"י שהובא לעיל) ולכן אם יקח את המעות בחזרה יש בזה מיאון במצווה.

ולי נראה לומר פשוט בביאור דברי המחנה אפריים שהפודה שבוי קיים מצוות פדייה ממה נפשך, ואף שיש לנפדה ממון, שהרי הוציאו משביו על ידי ממונו. אולם בעני המקבל צדקה ויש לו ממון הרי לא קיים בכך מצווה כלל וכלל. ונהי שיש לו שכר על כוונתו אבל שכר כוונה יש כאן שכר מעשה אין כאן. ולכן אם יתבע תזרה את כספו אינו ממאן במצווה שהרי אין זה סותר את כוונתו שחשב בתחילה שעני אמיתי עומד לפניו ועכשיו נתברר לו שהוא רמאי.

(ב) בדין הצדקה להבדיל מפדיון שבויים, יש לעני להשיב את הכסף, אי מצד שאין בזה סכנת נפשות אי מצד שלא תתרבה המרמה.

ולא הבנתי חילוקי כ"כ, מה עניין סכנת נפשות להחזר הממון ומדוע החילוק מחלק (אולי כוונתו שבכך שיש בזה סכנת נפשות אזי התורם נתן בלב שלם ומוכח שרצה לזכות במצוה, להבדיל מנתינה לעני שיתכן ונתן לו ע"מ שלא יטריד אותו עוד וכדומה), ומצד השיקול

סיכום

(א) ברור לכל הפוסקים שאין לבקש צדקה ברמאות ואין לתת צדקה לרמאי וכמוכן שאין בזה קיבול שכר.

(ב) במקרי ספק יש ליתן צדקה ואין לאדם לפטור עצמו בטענה שמה העני רמאי. ואף יש מעלה בדבר שיהו כמה רמאים (לא מוכרים) בין מקבלי הצדקה.

(ג) ברמאי חייב להשיב את הכסף שלקח שהרי לא "זיכה" את הנותן במצווה בפועל.